

ЗАДПОСТАВЕНИТЕ ОПРЕДЕЛЕНИЯ – НЯКОИ СЕМАНТИЧНИ И СИНТАКТИЧНИ ВЪПРОСИ

РАДКА ВЛАХОВА-РУЙКОВА

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

rvlahova@gmail.com

Резюме: Статията поставя въпроси, свързани със структурата на именната фраза и с явлениято обособяване. Разширенията на именната фраза, които са обект на внимание, се характеризират с това, че всички са обособени, категорията А е причастие – сегашно деятелно, страдателно и минало свършено деятелно. Високият предикативен потенциал, който притежават причастията, и високият предикативен потенциал на обособените конструкции са предпоставка да се търси аналогия с изреченските разширения. Прави се опит да се обособи категория, която да е обща за разширенията в рамките на групата – задпоставени определения, и за изреченските разширения – подчинени определителни изречения, свързана с характеристиката „рестриктивност“.

Ключови думи: задпоставени разширения на именната фраза, обособени части на изречението, рестриктивност, български език

POST-POSITIVE NOUN PHRASE EXPANSION – SOME SEMANTIC AND SYNTACTIC QUESTIONS

RADKA VLAHOVA-RUYKOVA

SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

rvlahova@gmail.com

Abstract: The article raises some questions about the structure of the noun phrase and detachment. The expansions of the noun phrase that are the subject of investigation are characterized by the fact that they are all detached and that the category A (Adjective) is a participle – a present active participle, a passive participle or a past active aorist participle. The high predicative potential of the participles and the high predicative potential of the detached constructions are a prerequisite for seeking analogy with sentential expansions. An attempt is made to differentiate a category that is common to expansions within the group (post-positive phrases) and sentential expansions (subordinate clauses) in terms of the “restrictiveness” feature.

Keywords: post-positive NP expansion, detached constructions in the sentence, restrictiveness, Bulgarian language

Настоящото изложение има за цел да постави отново някои въпроси, свързани със структурата на именната фраза и с явлението обособяване. Разширенията на именната фраза, които са обект на нашето внимание, се характеризират с това, че всички са обособени, категорията А (Adjektiv) е причастие – сегашно деятелно, страдателно и минало свършено деятелно. Високият предикативен потенциал, който притежават причастията като нелични форми на глагола, от една страна, и високият предикативен потенциал на обособените конструкции, от друга, са предпоставка за търсене на аналогия с изреченските разширения. Прави се опит да се обособи категория, която да е обща за разширенията в рамките на групата – задпоставени определения, и за изреченските разширения – подчинени определителни изречения.

Разглеждаме случаи като:

1. **Децата, родени извън брака, имат равни права с родените в брака.**
2. **Лицата, останали временно без работа, се осигуряват социално при условия и по ред, определени със закон.**
3. **Минималният брой на депутатите, образуващи парламентарна група, е седем.**
4. **Броят на гласувалите за тази партия е по-малък от броя на хората, членуващи в нея.**
5. **Действие, вършено за отплата, е нисше спрямо разума.**
6. **Учението, отразено в поемата, е формирано в епоха, когато съществуват редица разнородни религиозно-философски течения.**
7. **ПФК, лишен от домакинство, провежда срещата (срещите) си от първенството и турнира за Купата на България, за която (която) е наказан, на стадиони, отдалечени от собствения му стадион над 80 км.**
8. **Управителните органи, получили тези документи, трябва незабавно да препратят документите, издадени от друга държава членка.**
9. **Ако в рамките на тридесетдневния срок, посочен в параграф 1, компетентните органи сметнат, че проблемите, породили техните възражения, са отстранени, те незабавно информират нотификатора писмено.**
10. **Ако в рамките на срока, определен в параграф 2, компетентните органи останат удовлетворени, че проблемите, пораздащи техните възражения, са били решени, (...)**
11. **(...), в които екологичните стандарти са по-ниски, а работниците, третиращи тези отпадъци, са изложени на по-висок риск.**
12. **За да се осигури изпълнението на целите на Европейската съдебна мрежа по граждански и търговски дела, разпоредбите, регламентиращи нейното изграждане, следва да бъдат предвидени в задължителен инструмент на общностното право.**

13. *Продължителността на преходния период, при завършването на който търговията с продукти, носещи такова обозначение, е разрешена, трябва да се намали.*¹

За първи път тези случаи привлякоха вниманието ми във връзка с пунктуацията, по-специално на обособените части. Факт е, че тези определения са съгласувани задпоставени определения и следва да се интерпретират като обособени. Езиковият усет ги отличава обаче от другите обособени определения (срв. с „христоматийния“ пример *Падна чудна лятна нощ, прохладна и свежа* (Елин Пелин).

Струва ми се, че в разглежданите примери не е налице или поне не е задължителна паузата като междуизреченската пауза, характерна за обособените части. Моето езиково чувство клони към такова твърдение, то не е обаче емпирично потвърдено.

Всички изследвания върху обособените части акцентират върху това, че явлението е характерно за книжовната реч и не се среща в устната практика (вж. Георгиева/Georgieva 1964, 1983; Брезински/Brezinski 1976, 2000). Посочвана е също функционалната близост между обособени части и подчинени изречения. В академичната *Грамматика на съвременния български език, т. 3, Синтаксис* (Грамматика/Gramatika 1983) е отделен и параграф „Взаимна замяна на обособени части и на подчинени изречения“ (автор е Е. Георгиева). В него се посочва, че тази замяна е закономерен процес, към който се прибъгва в два основни случая:

а) при преминаване от устна към писмена реч (обособените части са присъщи на писмената реч);

б) когато трябва да се стегне изразът и да се избегнат еднотипни подчинени изречения.

Като предпоставка за такава замяна се изтъква, че обособените части и подчинените изречения са смислово и функционално сходни и че „Към него се прибавя и интонационно-паузовото разграничение, което е еднотипно по характер“ (Грамматика/Gramatika 1998: 223).²

Посочва се също, че обособени определения, изразени с прилагателно име или чрез причастна форма (сегашни деятелни, страдателни и по-рядко минали деятелни причастия), се заменят с подчинено изречение, въведено с *който*, като особено честа е замяната с подчинено изречение на обособено определение, изразено със сегашно деятелно причастие. Причина за това отново се търси в книжния характер, късната поява и установяване в новобългарския книжовен език на това причастие.

Целта на настоящите бележки не е да се предложи нова типология, а да се потърсят допълнителни основания към вече описаните. В своето изследване върху именните фрази в българския език П. Осенова посочва, че съществува типология на NP с оглед на поясняващите ги части, но определя тази типология като „опростена и едноизмерна, т.е. взема предвид са-

мо част от типологизиращите признаци, а именно: тип на модификаторите като част на речта или фраза и позиционираност (предпоставени или следпоставени³ са модификаторите спрямо опората“ (Осенова/Osenova 2009: 4). В разглежданите случаи ни се струва, че и двата фактора са значими и нещо повече, взаимосвързани.

Първо, в разглежданите случаи изразените посредством причастна форма съгласувани определения имат свои несъгласувани определения, изразени чрез предложна група. Както знаем, този тип несъгласувани определения са винаги задпоставени (другите са притежателните местоименни клитики). Самите партиципиални определения не са достатъчни да модифицират опорното име. Непълни в смислово отношение са:

**децата, родени; *лицата, останали; *депутатите, образуващи; *хората, членуващи; *действие, вършено; *учението, отразено; *ПФК, лишен; *стадиони, отдалечени; *управителните органи, получили; *документите, издадени.*

И ако извън конкретния контекст някои от определенията без обособяване биха могли да бъдат инверсирани определения, то в други това е невъзможно: **образуващите депутати, *получилите управителни органи.*

Обособените части са разглеждани в съответствие с функционалните категории, които изразяват, т.е. каква част на простото изречение са. Това е причината, поради която в една и съща група се разглеждат примери като:

14. *Отец Ередиа пишеше нещо на масата, отрупана с много книжа.*

15. *Децата, родени извън брака, имат равни права с родените в брака.*

16. *Иван, новият ни колега, се справяше добре с работата.*⁴

В първия пример (14) обособеното определение е свързано с тематичната прогресия, допълваща информацията. В третия пример (16) имаме обособено приложение, което е прагматично обусловено и функционално се доближава до вметнат израз. Обособеното определение във втория пример (15) има рестриктивен характер и без него изречението би било неграматично.

14.а. *Отец Ередиа пишеше нещо на масата.*

15.а. **Децата имат равни права с родените в брака.*

16.а. *Иван се справяше добре с работата.*

Има основание тук да разгледаме и някои случаи на разширения на NP, които са изразени със съществително име от типа <NP> <NP>. В изчерпателната класификация, която П. Осенова прави, формулата на този модел NP е представена от примери като: *чаша вода, група студенти, чаша студена вода, група студенти от София, групата студенти и специали-*

занти, от една страна, но и *Красимир Петров, президент на „Газремонтстрой“; село Драгалевци; ябълка лимонка; Христина, хубавата му внучка; Ваня Недева, майка* (Осенова/Osenova 2008). Видно е, че формалният подход, който се опира на лексико-граматическия клас (част на речта), с който е изразено разширението, поставя в една група несъгласувани определения, за които има противоположни интерпретации относно това кое съществително е опора и кое разширение, и за които е приета конвенция, че като несъгласувано определение се интерпретира предпоставеното съществително. Примерът *ябълка лимонка* по-скоро следва да се тълкува като съставно название, а в примерите: *Красимир Петров, президент на „Газремонтстрой“; село Драгалевци; Христина, хубавата му внучка; Ваня Недева, майка*, съществителните нарицателни са приложения.

Функционалната характеристика на тези разширения няма напълно еднозначно и непротиворечиво тълкуване в синтактичните изследвания. Следва да разграничаваме *село Драгалевци, професор Андрейчин*, както и приложения роднински названия, които са обикновено предпоставени и нечленувани, от тези със задпоставените разширения. Изрази като **хубава му внучка Христина, *президент на „Газремонтстрой“ Красимир Петров, *майка Ваня Недева* са неестествени. Както вече беше посочено, една от тенденциите при дискутиране на структурата на именната фраза е „стрежежът да се намерят прилики и сходно моделиране с изреченията [...]“. Този стремеж се оказва в основата на DP хипотезата и на въвеждането на граматичната роля спецификатор“ (Осенова 2008: 28).

Семантичната и формалната характеристика на подчинените определителни изречения е подробно изследвана в традицията както на описателния функционален синтаксис, така и на формалните граматика. За първи път Р. Ницолова прави същественото разграничаване на подчинените определителни изречения на рестриктивни (ограничителни) и нерестриктивни (неограничителни). В Граматика/Gramatika 1998 в раздела „Сложно съставно с подчинено определително изречение“ (автор на който е Р. Ницолова) се отделя специален параграф за рестриктивни (ограничителни) и нерестриктивни изречения. Основната отлика е характеризирана по следния начин: „Ограничителните определителни изречения посочват такъв признак на определяемото, посредством който предметът, означен с него, се отделя, разграничава се от останалите предмети от същия род. Поради това ограничителните определителни изречения са задължителен елемент в семантичната структура на сложното изречение – без подчиненото изречение главното изречение съществено променя смисъла си или става безсмислено.“ (Граматика/Gramatika 1998: 80).

Смятаме, че отличителна особеност на обособените определения в примери 1–13 е тяхната рестриктивност. Допускаме също, че синтактично средство, каквото е словоредът, също има значителна роля за характеристиката на тези определения. Смятаме, че ако същите определения са в предпозиция (т.е. и без обособяване) те имат повече модифицираща, от-

колкото рестриктивна функция. Определеността също има значение при интерпретацията на тези разширения.

17.а. *Децата, родени извън брака, имат равни права с родените в брака.*

17.б. **Децата имат равни права с родените в брака.*

17.в. **Тези деца, родени извън брака, имат равни права с родените в брака.*

17.г. *Всички деца, родени извън брака, имат равни права с родените в брака.*

17.д. *Родените извън брака деца имат равни права с родените в брака.*

18.а. *Лицата, останали временно без работа, се осигуряват социално при условия и по ред, определени със закон.*

18.б. **Лицата се осигуряват социално при условия и по ред, определени със закон.*

18.в. *Тези лица, останали временно без работа, се осигуряват социално при условия и по ред, определени със закон.*

18.г. *Всички лица, останали временно без работа, се осигуряват социално при условия и по ред, определени със закон.*

18.д. *Останалите временно без работа лица се осигуряват социално при условия и по ред, определени със закон.*

Подобна трансформация може да послужи за вземане на решения при възможност за двояка интерпретация. В следващия пример *изглеждащо смутено* може да се интерпретира като обособено определение или като сказуемно определение.

19.а. *Момичето, изглеждащо смутено, припряно започна да рови в чантата си.*

19.б. *Това момиче, изглеждащо смутено, припряно започна да рови в чантата си.*

19.г. *Това изглеждащо смутено момиче припряно започна да рови в чантата си.*

19.д. *Изглеждащото смутено момиче припряно започна да рови в чантата си.*

19.е. **Момиче, изглеждащо смутено, започна да рови в чантата си.*

19.ж. **Всяко момиче, изглеждащо смутено, започна да рови в чантата си.*

В този случай би следвало да вземем решение в полза на сказуемното определение *започна да рови изглеждащо смутено*.

Следващият пример, в който разширението е също сегашно деятелно причастие, демонстрира разликата с горния случай:

20.а. *Хората/учениците/студентите/специалистите, говорещи повече от два чужди езика, се увеличават.*

20.б. *Тези хора/ученици/студенти/специалисти, говорещи повече от два чужди езика, се увеличават.*

20.в. *Всички хора/ученици/студенти/специалисти, говорещи повече от два чужди езика, се увеличават.*

20.г. *Говорещите повече от два чужди езика хора/ученици/студенти/специалисти се увеличават.*

20.д. *Хора/ученици/студенти/специалисти, говорещи повече от два чужди езика, се увеличават.*

Възникват и въпроси относно това дали играе роля видът на причастията като А в именната група, различават ли се по степен на предикативност причастията, когато са употребени атрибутивно. Разбира се, стои и въпросът за синтактичната ос.

Въпросът, който повдигаме с настоящите разсъждения, е има ли основание да обособим отделен вид определение и класификационен признак „рестриктивност“, общ за неизреченските и за изреченските разширения на именната фраза. Релативите в български са обект на нови проучвания. Полето на изследване се разширява с характерни за български случаи, които не се включват в изградената от Е. Кинън и Б. Комри йерархизация за достъпност. Това са: на предикатива, на именни обстоятелствени пояснения за време и на предложни обстоятелствени пояснения за време и място, както и на свободните релативи като вид релативни изречения (Коева/Коева 2017).

Смятаме, че е уместно чрез анкетно проучване да се провери наличието на пауза при рестриктивните определения, съответна на тази при обособяване или изреченско разширение (подчинено определително изречение).

Разгледаните случаи са ексцерпирани от БНК посредством следните заявки:

- $\langle * \{ \text{POS}=\text{N} \} * \{ \text{IVF}=\text{x IVF}=\text{w IVF}=\text{y} \} * \{ \text{POS}=\text{PREP} \} * \{ \text{POS}=\text{N} \} * \{ \text{POS}=\text{V} \} \rangle$
- $\langle * \{ \text{POS}=\text{N} \} * \{ \text{IVF}=\text{x IVF}=\text{w IVF}=\text{y} \} * \{ \text{POS}=\text{P} \} * \{ \text{POS}=\text{N} \} * \{ \text{POS}=\text{V} \} \rangle$
- $\langle * \{ \text{POS}=\text{N} \} * \{ \text{IVF}=\text{x IVF}=\text{w IVF}=\text{y} \} * \{ \text{POS}=\text{N} \} * \{ \text{POS}=\text{V} \} \rangle$

Резултатите са близо 23 000 срещания. Със заявката обаче не може да се отграничат случаите, в които миналото деятелно и миналото страдателно причастие са компонент на глаголна форма. Това важи в най-голяма степен за миналото деятелно причастие. Макар немногобройни, случаите са ясно различими от езиковия усет. Всички примери са обособени функционално в административни и научни тестове.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Примерите са ексцерпирани от Българския национален корпус (search.dcl.bas.bg).

² Цитиранията тук и следващите са по изданието Граматика/Gramatika 1998.

³ В нашата работа използваме термина *задпоставени*.

⁴ Примерите са от Правопис и пунктуация/Pravopis i punktuatsiya 2011.

ЛИТЕРАТУРА

- Брезински 1976: *Брезински, Ст.* Журналистическа стилистика. София, Наука и изкуство.
- Брезински 2000: *Брезински, Ст.* Български синтаксис. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Георгиева 1964: *Георгиева, Е.* Обособени части в българския книжовен език. София, Народна просвета.
- Георгиева 1983: *Георгиева, Е.* Обособените части на изречението от синтактично и от стилистично гледище. София, Народна просвета.
- Граматика 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис. София, БАН.
- Граматика 1998: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис. Част II. София, Абагар.
- Коева 2017. *Коева, Св.* Семантична и структурна характеристика на свободните релативи в български. – В: Доклади от Юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“, посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев, 10–11 ноември, 2016. Св. Коева, П. Бъркалова (съст.). София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 140–156.
- Осенова 2008. *Осенова, П.* Именните фрази в българския език. София, ЕТО.
- Правопис и пунктуация 2011: Правопис и пунктуация на българския език. Основни правила. София, Просвета.

REFERENCES

- Brezinski 1976: *Brezinski, St.* Zhurnalisticheska stilistika. Sofia, Nauka i izkustvo.
- Brezinski 2000: *Brezinski, St.* Balgarski sintaksis. Sofia, UI „Sv. Kliment Ohridski“.
- Georgieva 1964: *Georgieva, E.* Obosobeni chasti v balgarskiya knizhoven ezik. Sofia, Narodna prosveta.
- Georgieva 1983: *Georgieva, E.* Obosobenite chasti na izrechenieto ot sintaktichno i ot stilistichno gledishte. Sofia, Narodna prosveta, 1983.
- Gramatika 1983: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 3. Sintaksis. Sofia, BAN.
- Gramatika 1998: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 3. Sintaksis. Chast II. Sofia, Abagar.

Koeva 2017. *Koeva, Sv.* Semantichna i strukturna karakteristika na svobodnite relativi v balgarski. – In: Dokladi ot Yubileynata nauchna sesiya „Savremenni tendentsii v ezikovedskite izsledvaniya“, posvetena na 85 godini ot rozhdenieto na prof. d.f.n. Yordan Penchev, 10–11 noemvri, 2016. Sv. Koeva, P. Barkalova (sast.). Sofia, Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, s. 140–156.

Osenova 2008. *Osenova, P.* Imennite frazi v balgarskiya ezik. Sofia, ETO.

Pravopis i punktuatsia 2011: Pravopis i punktuatsiya na balgarskiya ezik. Osnovni pravila. Sofia, Prosveta.

✉ *Проф. д-р Радка Влахова-Руйкова*

Катедра по български език, Факултет по славянски филологии

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

✉ *Prof. Radka Vlahova-Ruykova, PhD*

Department of Bulgarian Language, Faculty of Slavic Studies

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

15 Tzar Osvoboditel Blv. 1504 Sofia, Bulgaria

Публикувано: 3 октомври 2019

Published: 3 October 2019